
Maria
Anastasiu

Faraonul eretic, faraonul evreu și faraonul femeie – o istorie (ne)ștearsă

„Eu sunt iubirea care-apune-n lume,
Tu ești iubirea ce răsare-n veci:
speriat m-ascund de fața Ta când treci,
și știu că ești, dar nu și cum anume. [...]
Te văd în rug aprins ca-n ghicitură,
dar știu că Tu cu dar mai mult mă vrei,
și-n taină-Ți zic, să nu m-audă-ai mei:
Tu, Cel ce poți, de ruga mea Te-ndură,
ca trup și Tu din ce-ai zidit să iei
și vieții noi să-i fii începătură”

Răzvan Codrescu, *Moise se roagă*

La piramide nu poți decât să te simți mic, indiferent cine ai fi, și nu, nu e o chestiune de perspectivă. Nici măcar una de vechime, ci, mai degrabă, un sentiment tulburător al viitorului, vârsta lor matusalemică nefiind neapărat impresionantă prin ea însăși, cât prin garanția implicită a faptului că piramidele vor exista mult încă după ce tu nu vei mai fi.

La poalele lor, cu gâtul răsturnat în sus și ochii orbiți de soare, trebuie să fi stat cândva și Moise, marele Moise, pentru care acest magnific tablou al gloriei (a se citi „deşertăciunii”) omenești n-avea să fie decât cea mai neînsemnată priveliște pe care urma să i-o ofere viața, o viață în care va vedea spatele lui Dumnezeu. De altfel, crescut la umbra marilor piramide, dorul său de măreție nici nu poate să ne mai mire și, chiar făcând abstracție de sfințenia sa, e de înțeles de ce acela care trăise în slava lui faraon (dezgustat de ea) a avut ambiția nesăturată (și îndrăzneala) de a-l cere Creatorului: „Arată-mi slava Ta!” Zis-a Domnul către Moise: „Eu voi trece pe dinaintea ta toată slava Mea, voi rosti numele lui Iahve înaintea ta și pe cel ce va fi de miluit îl voi milui și cine va fi vrednic de îndurare, de acela Mă voi îndura”. Apoi a adăugat: „Fața Mea însă nu vei putea s-o vezi, că nu poate vedea omul fața Mea și să trăiască”. Și iarăși a zis Domnul: „Iată, aici la Mine un loc: șezi pe stânca aceasta; Când va trece slava Mea,

te voi ascunde în scobitura stâncii și voi pune mâna Mea peste tine până voi trece; Iar când voi ridica mâna Mea, tu vei vedea spatele Meu, iar fața Mea nu o vei vedea!”¹

Și dacă marele prooroc a început prin a vedea piramidele, ca să sfârșească apoi cu vederea lui Dumnezeu, noi ceilalți, păcătoși cum suntem, n-avem decât să ne mulțumim cu ele, ca să simțim, cât de cât, fiorul veșniciei. Dar gândind că și Moise a stat cândva înaintea lor, că ochii noștri privesc ceea ce și el a privit odată, străfulgerat poate de aceeași melancolie în fața pietrelor care, până și pentru el, erau deja un mit, ne simțim dintr-o dată mai mari, mai apropiați de Dumnezeu și – vorba poetului – „contemporani cu veșnicia”². Poate că tocmai de aceea le-a lăsat Dumnezeu „în viață”.

A studia istoria antică a Egiptului este o meserie pe care puteai s-o practici deja în Egiptul antic. Nu e o glumă – până în zilele noastre, egiptologii pleacă de la și se tot întorc la cronologia faraonilor lui Manetho, istoric din epoca Ptolemeilor, care dezgroapă din nisip trecutul imemorial, cu patima cu care scormonim noi astăzi ruinele Romei. Ca punct de referință: Cleopatra, tragica regină, ne este mai „contemporană” nouă decât ridicării piramidelor. După civilizația chineză, Egiptul antic e considerat cea mai longevivă civilizație a lumii, deși s-ar putea argumenta că egiptenii și-au menținut stilul de viață și valorile relativ constante pe toată durata Antichității, în vreme ce China actuală nu mai are mare lucru în comun cu Imperiul Qing de acum o sută, două sute de ani, universul mumificat al faraonilor fiind scutit de modernitatea care alterează și echivalează civilizațiile.

Acestea fiind zise, prinși în clepsidra timpului și înaintând printre ducele ei mai greoi decât în deșert, bătuți de soare, bântuiți de sete, vrăjiți de Morgana care s-a mutat demult dintr-o Sahară inospitalieră în paginile luxuriante ale cronicilor, e aproape imposibil să găsim oaza unei dovezi veritabile. Dacă istoria, în general, e un hățis amețitor prin care trebuie să străbați cu cuțitul în mână, cu grijă să nu confunzi o iarbă de leac cu una otrăvitoare, antichitatea egipteană rămâne un deșert imens, mai vast decât Sahara – aici drumul de la o oază la alta, de la un adevăr la altul te poate costa ani de viață. De aceea nici nu ne surprinde că egiptologia, această ramură uscată a istoriei, este cea care primește cele mai alese îngrijiri din partea specialiștilor, cunoscută fiind fascinația omului pentru imposibil.

Dar unele oaze sunt, așa cum spuneam, Fata Morgana. Nu are sens să analizăm pretenția unor cercetători atei care (sleiți probabil de cât au rățâcit prin deșert, fără toiag, fără călăuză și fără cămile) au dezertat din călătoria lor, decretând, în delirul febrei, că Moise, dacă nu l-au găsit ei, nu există. Toiagul, în cazul de față, ar fi fost însăși Sfânta Scriptură pe care au

¹ *Leșirea XXXIII*, 18-23

² Vasile VOICULESCU, *Contemporan* – „O, Doamne, sunt contemporan cu Tine/Și sunt contemporan cu Veșnicia”.

decis s-o lase pe raft, ca pe o oarecare scriere beletristică, când, în realitate, cu acest toiag ar fi putut să despartă în două nu marea, ci însuși deșertul de nisipuri mișcătoare al egiptologiei. Ei nu se contrazic cu noi, creștinii de secol XXI, și nici măcar cu înțelepții evrei care au alcătuit *Septuaginta*, ci cu însuși preotul egiptean Manetho, care descria, în cronica *Aegyptiaca*, figura unui anume Osarseph, conducător al evreilor într-o revoltă anti-faraonică, ce-i va conduce pe aceștia în regiunea Ierusalimului de azi. A se aminti că în Egiptul antic o singură persoană putea avea zeci de nume, fiecare din ele reprezentând un alt aspect al personalității sale și fiind folosit în contexte diferite. Cronicarul vorbește despre Osarseph și evrei cu ură, asociindu-i cu hicsosii alungați de dinastia a XVIII-a, în perioada Noului Regat.

Printre istoricii care n-au făcut cale întoarsă, nici nu s-au lăsat răpuși de insolație, s-au format două curente principale de opinie, două cărări prin care se poate străbate deșertul, cu destinații total diferite. Din păcate, drumul pe care-o iau astăzi majoritatea caravanelor duce la un miraj, unul popularizat nu atât de mulțimea sau calitatea dovezilor, cât de un gust pentru continuitate și de felurite reprezentări media ale „poveștii” biblice. Teoria cu pricina îl prezintă pe Ramses al II-lea, cel care a avut cea mai lungă domnie din istoria Egiptului antic, drept faraonul din vremea lui Moise, legându-se, mai degrabă, de cuvinte, decât analizând în profunzime textul Scripturii. Susținătorii ei aduc ca argument faptul că, de-a lungul vieții marelui prooroc, în Vechiul Testament nu este menționată decât o singură schimbare de domnie (după fuga lui Moise în Madian), faraonul fiind pomenit doar prin acest substantiv comun, care ar putea să dea senzația unui faraon unic pentru o mult mai lungă perioadă, motiv pentru care Ramses cel ultra-longeviv ar fi candidatul perfect. Dar, pentru cine nu vrea cu tot dinadinsul să caute nod în păpuriștea Nilului, ci preferă o privire de ansamblu, e destul de clar că *Biblia* niciodată nu a căutat cu predilecție numele puternicilor zilei, tratându-i mai degrabă ca pe niște figuranți, decât ca pe personaje cu normă întreagă, faraonul scripturistic fiind mai mult un „concept” care se tot repetă pe parcursul istoriei, decât o persoană care merită menționată. El este important pentru că e stăpânitorul Egiptului, care are un rol în narațiunea poporului ales, datorită funcției, nu pentru calitățile sale personale. Cu alte cuvinte, faraonul poate să fie oricine și dacă respectivul Ramses, Amenhotep, Tutmoses nu ar fi fost faraon, nici nu s-ar fi scris despre el. El nu este altceva decât un mare anonim.

Celălalt aspect căruia i se acordă o exagerată importanță în sprijinul acestei idei este versetul 11 din primul capitol al *Exodului*, unde se vorbește despre împilarea evreilor, anterioară nașterii lui Moise: „Atunci a zidit Israel cetăți tari lui Faraon: Pitom și Ramses, care serveau lui Faraon ca

hambare”. Este destul de absurd să crezi că numele de Ramses a apărut obligatoriu odată cu primul faraon care l-a purtat (bunicul lui Ramses al II-lea), când numele la egipteni aveau (ca, de altfel, peste tot și tot timpul în istoria lumii) tradiții vechi, dar, admitând că ar fi așa, trebuie să analizăm această cetate construită de evrei la porunca faraonului necunoscut și să vedem dacă va corespunde cu Pi-Ramesses, orașul ridicat de Ramses al II-lea, așa cum a fost el reconstituit de arheologi. Nimic mai simplu – dacă în *Exod* se spune că „îi servea lui Faraon ca hambar”, despre Pi-Ramesses știm astăzi că a fost creat special ca nouă capitală a Egiptului, pentru potențialul ei strategic, având docuri și facilități militare cum nu se mai întâlniseră până atunci în istoria egipteană. Nu doar atât, dar zona îi servise mai înainte lui Seti I, tatăl lui Ramses al II-lea, ca palat de vară. Astfel că, dintr-o singură examinare rapidă, vedem că cele două orașe nu pot fi unul și același. Oricum, argumentul căzuse deja de la sine, zdrobindu-se mai ceva decât nasul Sfinxului, când ne-am împiedicat de pragul înalt al unui alt verset 11, de data aceasta din *Geneză*, capitolul XLVII: „A așezat Iosif pe tatăl său și pe frații săi și le-a dat moșie în țara Egiptului, în cea mai bună parte a țării, în pământul Ramses”. Numele s-a născut, deci, cu mult înaintea unui faraon care să-l poarte.

În plus (neintrând în amănunte imposibil de explicat în câteva pagini), cronologia biblică, așa cum apare ea în Septuaginta, face incompatibilă viața lui Moise cu epoca lui Ramses, ciocnirea dintre cele două însemnând ori că Biblia minte (să nu fie!), ori că bieții egiptologi, care și-au dedicat întreaga existență „dereticării” haoticei cronologii egiptene, au eșuat cu toții (ceea ce ar fi cam greu de crezut). Există încă multe dileme și controverse de datare, dar, cel puțin, domnia lui Ramses nu face parte dintre ele.

Ne întoarcem, așadar, pe un traseu mai anevoios pe care, însă, îl străbat cei mai serioși specialiști în domeniu. Alături de ei trebuie să îi enumerăm pe marii istorici ai trecutului, cronicari iudei și romani/bizantini, care au pus bazele în multe domenii istorice și care, trăind ceva mai aproape de Antichitate decât noi, au avut accesul la documente care, între timp, s-au pierdut. Nume ca Iosif Flavius și Gheorghios Synkellos ne vin în minte, ambii plasându-l pe Moise ceva mai devreme, în timpul dinastiei a XVIII-a, cea mai prosperă din istoria Egiptului. Până și Sfântul Cuvios Maxim Mărturisitorul, inegalatul teolog și cărturar al secolului al VII-lea, în cartea sa, *Despre calcularea datei Paștilor*, descrie aceeași datare. În prezent, istorici ca Douglas Petrovici (profesor universitar de egiptologie și istoria antică a Orientului apropiat, din Texas), Steven Rudd (cercetător în arheologie biblică), Scott Alan Roberts și John Richard Ward (autori ai faimoasei lucrări *The Exodus Reality: Unearthing the Real History of Moses, Identifying the Pharaohs, and Examining the Exodus from Egypt*)

sunt de acord că Moise nu putea exista decât în dinastia a XVIII-a, aducând, în acest sens, dovezi zdrobitoare.

Desigur, așa lucrurile se complică, pentru că nu mai vorbim de doi faraoni, ci de mai mulți. Totuși, deși dinastia a XVIII-a s-a întins pe trei secole, odată ce s-au încadrat în limitele ei, cercetătorilor în cauză le-a fost ușor să-i identifice imediat (în concordanță cu scriitorii bizantini) pe faraonii lui Moise. Astfel, faraonul care începe persecuția lui Israel este Ahmose I (sau Amosis), întemeietorul dinastiei; Thutmose al II-lea încearcă să-l ucidă pe Moise, care fuge în Madian, și abia fiul aceluia, Thutmose al III-lea, este faraonul exodului propriu-zis, cel cu plăgile. Ajungând aici, încep să ni se explice o mulțime de alte lucruri din istoria Egiptului, care până atunci nu erau foarte clare, la fel și în ceea ce privește textul biblic.

Ni se spune la începutul *Exodului* (1,7-10): „Iar fiii lui Israel s-au născut în număr mare și s-au înmulțit, au crescut și s-au întărit foarte, foarte tare, și s-a umplut țara de ei. Dar s-a ridicat alt rege peste Egipt, care nu cunoscuse pe Iosif. Acesta a zis către poporul său: «Iată, neamul fiilor lui Israel e mulțime mare și e mai tare decât noi. Veniți, dar să-i împilăm, ca să nu se mai înmulțească și ca nu cumva la vreme de război să se unească cu vrăjmașii noștri și, bătându-ne, să iasă din țara noastră!»”

Cine este acest „alt rege” și de ce nu-l cunoscuse pe Iosif? De ce această politică subită de persecutare a unei populații prietene, ba chiar binefăcătoare a Egiptului? Dacă ar fi vorba doar de un faraon tânăr, de-abia urcat pe tron, care n-a apucat să-l prindă pe Iosif în viață, am putea înțelege o oarecare reticență, dar atâta paranoia nu e justificată. Cu siguranță, faraonul, care i-a dat lui Iosif pe mână Egiptul, care, practic, l-a făcut faraon neîntronat, i-ar fi povestit urmașului său toate

acestea și l-ar fi crescut în același spirit de colaborare cu iudeii. Noul faraon nu doar că l-ar fi cunoscut pe Iosif (măcar din auzite), dar nu ar fi avut nicio teamă de oamenii lui. Și despre care vrăjmași e vorba?

Brusc, ne dăm seama că singura explicație plauzibilă ar fi o fractură în continuitatea dinastică. Aici devin utile câteva cunoștințe de egiptologie. Istoria propriu-zisă a Egiptului antic cuprinde trei mari epoci de glorie (la care se adaugă perioada ptolemeică, diferită de celelalte trei din multe puncte de vedere³), denumite intuitiv: Regatul Vechi, Regatul de Mijloc și Noul Regat. Între ele avem așa-zisele perioade intermediare – vremuri în care Egiptul este divizat între mai multe puteri aflate în stare conflictuală. Cea care ne interesează în momentul de față, a doua perioadă intermediară, este caracterizată de împărțirea Egiptului în cele două regiuni istorice ale sale: Egiptul de Sus (partea de sud, numită astfel datorită curgerii Nilului de la sud la nord), cu capitala la Teba, și Egiptul de Jos (partea nordică, cuprinzând delta), guvernată de la Herakleopolis. Cele două „Egipturi” prezintă deosebiri mari din punct de vedere etnic, cel de Jos fiind condus și intens locuit de așa-numiții hicsosși, o populație de păstori nomazi din Canaan, de origine semită, care au migrat în mod pașnic în Egipt, luându-l treptat în stăpânire. Dacă acești hicsosși sunt chiar evreii sau nu, e foarte greu de spus (mania egiptenilor de a le da tuturor lucrurilor un milion de nume iarăși nu ne ajută), în tot cazul, dominația lor asupra Egiptului de Jos i se potrivește mănuașă epocii în care „fiii lui Israel s-au născut în număr mare și s-au înmulțit,

³ Ptolemeii erau o dinastie străină, de origine macedoneană, ajunsă la cârmă Egiptului în urma cucerii sale de către Alexandru cel Mare. Ei aduc elenismul în Egipt, producând schimbări semnificative în peisajul politic, social și cultural al țării.

au crescut și s-au întărit foarte, foarte tare, și s-a umplut țara de ei. Pe de altă parte, ceea ce este și mai convingător, e că și acum, cu 3.500 de ani mai târziu, legătura dintre hicsoși și Israel este conservată în memoria colectivă egipteană, până într-atât încât egipteanul de rând crede că hicsoșii erau evrei”⁴. Dar, chiar fiind o populație distinctă, rămâne limpede că s-au bucurat de o mare prietenie, de unde și pornește argumentația cercetătorilor care l-au „găsit” pe Moise în dinastia a XVIII-a.

Pentru că dacă noul faraon, cel care nu-l cunoscuse pe Iosif, devine atunci Ahmose I, inițial rege numai al Egiptului teban, care n-a moștenit tronul Egiptului de Jos, ci a purtat o campanie extinsă de cucerire a sa, în urma căreia i-a înfrânt pe hicsoși, vrăjmașii de care se temea atât într-o posibilă alianță cu iudeii, era hicsos, paranoia acelui „alt rege care s-a ridicat peste Egipt” (atenție la termenii „a se ridica” și „peste” care, de obicei, desemnează ei înșiși ideea de cucerire) e perfect justificabilă. Așa cum știm din studiile egiptologice laice, în zorii Noului Regat, inaugurat de Ahmose, începe o campanie susținută de asupra a hicsosilor, care iarăși concordă impecabil cu oprirea poporului ales.

Vom sări peste o succesiune de faraoni mai puțin importanți în povestea noastră, ca să ajungem la ce ne doare cel mai tare și anume faraonul plăgilor, moment în care dovezile devin cu adevărat copleșitoare. Tatăl său, Thutmose al II-lea (cel din cauza căruia Moise a fost nevoit să ia calea exilului) fusese un faraon minor, unul dintre aceia pe care istoria îi pune de umplură. Nici pedigreeul nu îi era cel mai grozav, Thutmose I (bunicul) nu avea sânge albastru, ci se însurase numai cu Mutnofret, fiica lui Ahmose I, ceea ce i-a permis să ocupe tronul și să continue dinastia. Dar această prințesă nu a putut să dețină poziția de soție principală a faraonului arivist, fiind pusă în umbră de Marea soție, Ahmose, al cărei titlu auxiliar de *Soră a regelui*, cu care apare în diverse locuri, sugerează că era sora lui Thutmose I, obiceiul căsătoriei între frați fiind unul foarte comun în familia regală egipteană. Copiii născuți de Marea soție aveau întotdeauna întâietate la tron, erau moștenitorii oficiali, indiferent de ordinea nașterii lor, însă Ahmose nu-i naște faraonului băieți, așa că tronul trebuie să-i revină lui Thutmose al II-lea, fiul soției secundare. Cum, totuși, acesta avea nevoie de o legitimare mai puternică, este căsătorit cu una dintre fetele lui Ahmose și sora lui vitregă, Hatshepsut.

Despre Hatshepsut s-au scris atâtea în anii din urmă, pe cât s-au chinuit egiptenii să șteargă în anii dintâi. Privită astăzi ca un simbol feminist *par excellence*, ea este, bineînțeles, mult mai mult de atât, suferind din pricina paradoxului de care avea să sufere și cealaltă uriașă regină a Egiptului,

⁴ Orly GOLDWASSER, *The Hyksos Challenge – The Cultural Hypothesis in Contributions to the Archaeology of Egypt and the Levant*, vol. IV, Austrian Academy of Sciences Press, Viena, 2019.

Cleopatra, și anume că faima le-a șters întrucâtva realitatea istorică. Între egiptologii pasionați de Moise, s-a născut mitul conform căruia ea ar fi aceea fiică a lui faraon care îl salvează pe viitorul prooroc, mama lui adoptivă, susținând că ea însăși era un copil când s-a petrecut evenimentul. Pentru că, pesemne, îi fascinează posibilitatea ca Moise să fi avut-o de „mamă” pe cel mai mare monarh de gen feminin din istoria Egiptului. Ei explică persecuția sistemică pe care a îndurat-o amintirea ei tocmai prin asocierea cu Moise, ce a fost, la rândul său, aproape eradicat din memoria colectivă a egiptenilor, periodic lobotomizată. Echilibrul pe această frânghie subțire, pe care se merge în căutarea faraonului-femeie, este nespus de precar – două mentalități vrăjmașe se ciocnesc până sar scânteii. Pe de o parte avem curentul feminist, atotprezent în orice cercetare istorică actuală, care, privind faptele prin propriile lentile un pic afumate de mania persecuției, este sigur că Hatshepsut a fost condamnată la uitare fiindcă egiptenii nu puteau suporta rușinea de a fi fost conduși de o femeie. Ceea ce nu explică, însă, deloc de ce nu s-a trezit nimeni să o uzurpe și, chiar mai puțin decât deloc, cum se face că nu era prima regină care purta coroana dublă⁵, predecesoarele sale, Merneith și Sobekneferu, nesuferind aceeași soartă post-mortem. Pe de altă parte, îi avem pe conservatorii protestanți, convinși că nu putea exista vreun alt motiv pentru care Hatshepsut să fi fost alungată de pe zidurile propriilor temple, în afară de presupusa ei legătură cu Moise, neînțelegând că nici Dumnezeu și nici profetul său nu au nevoie de strălucirea de gablonz a puterii omenești.

⁵ Coroana faraonică, în forma ei definitivă, datează din timpul primei dinastii, atunci când Egiptul de Sus și Egiptul de Jos au fost unificate pentru întâia oară. Ea era alcătuită din coroana albă a Egiptului de Sus, numită Hedjet, înconjurată de coroana roșie a Egiptului de Jos, Deshret.

Deși cronologic lucrurile s-ar potrivi, factual nu există dovezi decât că cei doi au fost contemporani, iar prințesele egiptene erau ca stelele pe cer la curtea din Teba. Autorii bizantini spun că nu ea, ci o anume Faria, figură secundară în istoria timpului, dar esențială în cea a veșniciei, l-a adoptat pe pruncul adus de Nil.

Dar să vedem cine fost Hatshepsut. Măritată cu un frate vitreg mediocru, se va pomeni desul de repede văduvă, cu un copil de doi ani, pe care trebuia să-l crească și care nici măcar nu era al ei. La fel ca maică-sa, eșuase în a-i naște faraonului un moștenitor, dar, fiind Marea soție a decedatului, dreptul la regență îi revenea ei, nu mamei adevărate. Însă, în plasa de intrigi criminale care este la orice curte imperială din istoria lumii, ea nu încearcă să-și ucidă rivalul neajutorat și nici măcar nu pare să adopte atitudinea stereotipică a mașterei, ci, dimpotrivă, îl transformă pe micuțul Thutmose al III-lea în coșcogea Napoleon al Egiptului. Acesta este ultimul „nume” cu care faraonul în discuție va fi „botezat”, la atâtea milenii de la moarte, și nu știu dacă Richard A. Gabriel, istoricul care i-a consacrat porecla, a fost conștient că i se potrivește nu doar pentru viciul războinic (a purtat undeva la 17–20 de campanii militare victorioase), cât pentru dezastrul de la sfârșitul domniei și, mai presus de orice, pentru hybrisul său. Căci el singur, prin propria încăpățănare, a adus asupra Egiptului cohorta de plăgi.

În vremea asta, mama sa vitregă a prins gust pentru putere, încât și-a pus bărbuța lui Osiris, cobra, biciul și toiagul⁶, și s-a auto-proclamat faraon cu titluri depline, fiică a lui Amon, mamă și tată al Egiptului. Toate astea Hatshepsut le face fără să-l înlătore pe Thutmose și, aparent, fără să intre în conflict cu el, cu multă naturalețe, ca și când nimic nu

⁶ Însemnele regale care făceau parte din costumul ceremonial al faraonilor.

era mai firesc. Nu e treaba noastră să speculăm ce credea tânărul faraon despre noul său „coleg” întru ale guvernării, nici care au fost jocurile de culise, cert este că, în timp ce Napoleon înainte de Napoleon își va pierde orice urmă de umanitate pe câmpul de luptă, regina se va ocupa de politica internă. Oricum, colaborarea lor, cel puțin pe hârtie, ne apare azi ca una dintre cele mai izbutite, Egiptul cunoscând o înflorire fără precedent. Pe lângă asta, Hatshepsut pare cam obsedată de noua ei identitate de semi-zeiță, pe care o afișează pretutindeni, de unde ne vine cam greu să o mai socotim o posibilă candidată la titlul de adevărată și veșnică glorie, acela de „mamă” a lui Moise. Se aproximează că a murit undeva prin al douăzeci și doilea an al domniei lui Thutmose și, nu, eliminarea numelui și a imaginii ei nu a început imediat după deces, ceea ce ar fi fost logic, dacă într-adevăr feminitatea ei ar fi fost ceea ce îi deranja pe egipteni. Ca să nu mai spunem că fiul ei vitreg era el însuși atât de „pe val”, încât e imposibil să-și fi simțit prestigiul amenințat de spectrul unei moarte. Abia mai târziu egiptenii s-au apucat, din senin, să-i răzuiască numele din documente, să-i dărâme statuile, să-i distrugă chipul de pe nenumăratele și colosale ei edificii.

De ce tocmai atunci? O variantă spune că Thutmose a făcut-o ca să întărească dreptul la tron al fiului său, dar această teorie se ține tot atât de bine în picioare ca un puf de pădăie de-o tulpină, în mijlocul unui taifun. Regina avusese o singură fată și nu exista suflet în Egipt care să pună la îndoială legitimitatea urmașului celui mai faraon dintre faraoni. Așa că le vom face (parțial) pe plac egiptologilor protestanți. Motivul mazelirii lui Hatshepsut întru uitare, departe de Duat-ul⁷ unde numai cei a căror amintire dăinuia, beneficiau de un suflet nemuritor, este legat tot de Moise. Dar nu fiindcă marea regină l-ar fi crescut neapărat (am văzut care au fost roadele educației sale), ci fiindcă Thutmose al III-lea, un Napoleon după Trafalgar⁸, așa cum era faraonul războinic când și-a pierdut armata (adică fala și rostul existenței) în Marea Roșie (chestiune confirmată de încetarea bruscă a campaniilor militare anuale, pe care le purtase decenii întregi), avea mare nevoie de un țap ispășitor (când încă nici nu se inventase termenul) pentru criza militară (și economică – să ne amintim de cumplitetele plăgi) a imperiului. Eradicarea reginei începe exact când se termină expedițiile lui Thutmose. (Coincidență? Probabil că nu.) Cum Moise nu putea fi declarat singur vinovat (ar fi însemnat să admită că bătrânul octogenar, fără oștire, funcții sau bogății, îl are de partea lui pe Dumnezeu), cea mai la îndemână i-a fost maică-sa vitregă,

⁷ Tărâmul de dincolo, în mitologia egipteană, unde morții erau judecați pentru faptele săvârșite în viață. Însă, dacă trupul decedatului, împreună cu orice urmă de amintire a sa dispăreau din memoria oamenilor, sufletul său înceta să existe.

⁸ În urma Bătăliei navale de la Trafalgar (21 octombrie 1805), Napoleon suferă o înfrângere dezastruoasă din partea englezilor și renunță la orice planuri de a mai invada Marea Britanie.

împotriva căreia trebuie să fi avut un dinte, măcar acolo unul mic, de lapte, pentru că-l obligase să-și împartă gloria. Hatshepsut putea fi acuzată de multe: de pildă, că-i tolerase poate pe evrei, cât timp era el în „deplasare”. Că-l tolerase mai ales pe Moise. În altă ordine de idei, toți autorii patristici insistă că faraonul s-a înecat odată cu oastea lui, deci moștenitorul (Amenhotep al II-lea) a reușit să-l „culeagă” de la țărm (mumia lui Thutmose există⁹) și, din dorința de a „igieniza” amintirea tatălui său, ca să-și justifice dreptul la tron (se va vedea mai jos de ce), a început să persecute memoria lui Hatshepsut. Intră în scenă încă o teorie a egiptologilor, tot mai populară în ultimul timp. Conform ei, Moise (deși a fost șters din cronicile egiptene acolo unde era menționat cu acest nume, specific, așa cum am observat, dinastiei a XVIII-a) este totuși una dintre figurile bine consolidate ale egiptologiei, în persoana lui Senenmut (precum am zis, egiptenii aveau multe nume), misteriosul om de stat, arhitect și mână dreaptă a lui Hatshepsut. Importanța pe care o deține în administrația egipteană ca și în viața reginei este fabuloasă¹⁰, la fel și titlurile sale¹¹, care te duc cu gândul la o eventuală apartenență la familia regală. Am spus misterios pentru că, la un moment dat, Senenmut pur și simplu dispare din orice sursă (scrisă sau dăltuită), iar mormântul care i se construia rămâne gol și neterminat. Acum putem sări în sus de bucurie că este vorba, fără umbră de îndoială, de fuga în Madian. Dar, după ce ne-am înghițit porția de entuziasm și ne potolim un pic, vedem, în sfârșit, că o umbră totuși există și încă una mai vastă decât cea a Marii piramide. Parte fiindcă această teorie e susținută de cei care îl consideră pe Moise, categoric, fiul adoptiv al reginei, parte fiindcă marele demnitar este arhitectul care a proiectat cele mai de seamă temple păgâne ale lui Hatshepsut. Despre Moise aflăm din *Antichitățile iudaice*¹² că primise educația desăvârșită a unui prinț egiptean, fiind un strateg militar de geniu și deci capabil să guverneze chiar regatul unei regine. Imposibil să nu fi fost respectat, ba poate chiar necesar pe timpul șederii la curte, indiferent de disensiunile ideologice din cadrul „familiei” sale. Însă, cum nici alinierea temporală nu se prea potrivește (Moise nu putea fi și consilierul unei văduve și refugiat, în același timp, din vina soțului ei) îl menționăm pe Senenmut doar ca pe o curiozitate.

Rămăsesem la mijlocul Mării Roșii, fugind să nu ne lovească apa. De dragul cercetării, nu o vom lua pe urmele lui Moise – iată, adâncul mării e

⁹ *Ieșirea* XIV, 30, „Așa a izbăvit Domnul în ziua aceea pe Israeliti din mâinile Egiptenilor; și au văzut fiii lui Israel pe Egipteni morți pe malurile mării”.

¹⁰ Senenmut este desemnat ca tutore al prințesei Neferure, fiica lui Hatshepsut.

¹¹ Însuși numele său înseamnă, în traducere literală, „frate al mamei”, „unchi”.

¹² *Lucrarea de căpătâi a lui Iosif Flavius.*

bătătorit de tălpile lui – ci ne vom întoarce în țara Egiptului, urmărindu-l pe Amenhotep cum revine la Teba cu coada, la propriu¹³, între picioare. Cum îi „șterge” din istorie pe amândoi. Ne amintim că, nici măcar când încă mai ardea pe cer soarele faraonilor, ștergerea aceasta nu s-a dovedit eficientă, pentru că (nu-i așa?) nimic nu se pierde, totul se transformă. Moise devine Osarseph, dar nu dispare.

Deși politica externă face o piruetă de 180 de grade, faraonul, tare de cerbice, rămâne consecvent cu sine însuși, în ceea ce a moștenit de la părintele său: mândria nemăsurată. Poate că nici nu e mânat de un scop rațional în persecuția postumă a lui Hatshepsut, ci, efectiv, orgoliul i-a primit o lovitură mult prea cumplită ca să mai îndure amintirea unei singure clipe în care gloria i-a fost câtuși de puțin umbrată. Femeia care a îndrăznit să se numească egalul lui Thutmose, care și-a pus tronul alături de al său, trebuie să dispară. Din suluri, de pe ziduri, din memoria oamenilor, din însăși viața de veci. La fel și bărbatul care ar fi trebuit să fie faraon în locul lui. Căci acum știe. Fiul unei soții secundare, cu un tată născut dintr-o soție secundară și un părinte din afara dinastiei, mai mic ca vârstă. Dacă Moise ar fi rămas la curte în urmă cu patruzeci de ani, istoria Egiptului ar fi fost alta. Ca fiu al ficei lui faraon și mai în vârstă decât el, acest iudeu nesuferit ar fi putut oricând să-i conteste dreptul la tron. Thutmose era un copil abia când Moise fusese în floarea tinereții, un prinț impunător pe atunci, care condusese campanii militare încununată de glorie (dacă-i adevărat ce spune Iosif Flavius), când el încă se juca cu săbii de lemn. În Egiptul antic legea le conferea drepturi depline fiilor adoptivi, punându-i pe picior de egalitate cu cei biologici, inclusiv în privința moștenirii. Bătrânul faraon trăia cu oarecare nostalgie groaza din noaptea în care Moise îl anunțase că, dacă nu le dă drumul evreilor, „va muri tot întâiul născut în pământul Egiptului”¹⁴. Biologic, el era întâiul născut, biologic, el ar fi trebuit să moară. În noaptea aceea nu se mai jucase cu săbiile, ci cu însăși viața lui. Apoi Amenemhat, moștenitorul, mândria și nădejdea bătrâneților lui murise, iar el răsuflase ușurat și se scufundase, deopotrivă, în cea mai neagră disperare. Neștiind ce ar fi preferat: să moară fericit, cu gloria neștirbită de întâi născut, de faraon legitim, sau să trăiască o mie de ani, urmărit de suprema rușine. Dacă avusese vreodată îndoială că tronul îi aparține de drept, dacă umbra lui Moise îi bătuse visele, acum avea confirmarea divină că bătrânul evreu era „întâiul născut” al casei lui faraon. Că Moise era faraonul, pe care el îl uzurpase. Amenhotep avea, deci, toate motivele să se facă luntre și punte peste Marea Roșie (la propriu, am putea spune), ca toată lumea să uite că e urmașul unui uzurpator.

¹³ Coadă de taur, atașată de veșmântul tradițional, era un alt însemn regal al faraonului.

¹⁴ *Ieșirea* XI, 5.

Sau, cel puțin, așa cred unii egiptologi. Fantezia, trebuie să recunoaștem, e irezistibilă, iar dovezile existente sunt caravana de cămile care ne conduce cu pas târșit, dar sigur, spre Thutmose al III-lea. Să fie acesta motivul pentru care faraonul nu s-a putut abține să-l urmărească pe Moise până, literalmente, pe fundul mării? Vedeă în el nu doar un dușman de moarte, ci și un rival? Știm că fiul lui cel mare a murit și că în succesiune i-a luat locul fiul al doilea. Mai știm și că, dacă Hatshepsut este „mama” proorocului, atunci cei doi erau într-adevăr frați vitregi.

Un neașteptat „susținător” al teoriei de față vine tocmai din lumea bizantină – neașteptat pentru că nu este unul dintre cronicarii aceluia veac de aur al istoriografiei, ci un împărat la fel de iconic ca Bizanțul însuși. La Istanbul, în piața Sultanahmet, în inima Constantinopolului de altădată, trăiește încă o bucată din Egiptul antic. Înconjurat de toate acele rotunjimi otomane și bizantine, atât de odihnitoare ochiului, între arce de cerc ca niște pântece bine hrănite și domuri care par să circumscrie timpul însuși, stă insolent un obelisc egiptean, ca o așchie înfiptă în palma cerului. Se numește Obeliscul lui Thutmose al III-lea și este, de departe, cel mai bătrân monument din capitala Imperiului Bizantin, atât de bătrân că o face și pe Hagia Sophia să pară o tinerică. A fost ridicat pentru marele templu din Karnak (Vaticanul panteonului egiptean) și, pe fiecare dintre cele patru fețe, poartă inscripții care celebrează victoria lui Thutmose asupra regatului Mitanni. Istanbulului i s-a dus buhul pentru mulțimea de animale maidaneze pe care le adăpostește, printre ele obeliscul acesta e și el un câine pierdut de primul lui stăpân, de aceea astăzi poartă numele stăpânului celui nou, cel care l-a cules dintre ruine, și se cheamă Obeliscul lui Teodosie. Ne putem întreba oare de ce Marele Teodosie (celebru pentru lupta sa asiduă împotriva păgânismului) a ales să-și decoreze cetatea cu un simbol eminamente păgân și nu ar fi greu să tragem concluzia că acest fapt s-a datorat mai degrabă evlaviei stârnite de o „relicvă” de pe vremea lui Moise, decât a unei fascinații față de Egipt. Ori, poate chiar mai mult – Teodosie, împăratul care a instaurat creștinismul ca religie de stat a imperiului, a ales să aducă, în noua capitală creștină, un monument al biruinței faraonului Exodului, tocmai pentru a simboliza biruința Noului Israel asupra păgânătății.

Dar poate cea mai bună dovadă pentru „amplasarea” lui Moise, pe axa cronologică, în dinastia a XVIII-a rămâne Akhenaton, al treilea faraon „șters” al poveștii noastre. Dându-le încă o dată cuvântul istoricilor care nu recunosc Scriptura, îi auzim cum încearcă să ne convingă că acest faraon straniu i-a dat lumii prima sa religie monoteistă. Citând un arheolog biblist: „Unul dintre cele mai uimitoare evenimente din istoria religioasă este convertirea lui Akhenaton la monoteism. [...] Akhenaton a devenit

faraon [...] cu doar 2 ani mai înainte de moartea lui Iosua. [...] A domnit 17 ani [...] fiind foarte conștient de puterea Dumnezeului evreilor, Care cerea închinarea monoteistă. Ca faraon, știa cum cele 10 plăgi ale lui Moise distruseseră Egiptul, cum evreii traversaseră Marea Roșie ca pe uscat, printre ziduri de apă, înalte de 300 de metri, de o parte și de alta, care s-au prăbușit și au înecat întreaga armată a Egiptului. Pentru Akhenaton era clar că zeul monoteist al evreilor era superior întregului panteon politeist al zeilor egipteni, deci că monoteismul era superior politeismului. De aceea, s-a convertit la monoteism, prin venerarea Dumnezeului soare, «Aton». Convertirea lui Akhenaton la monoteism [...] este un reper uimitor, fără egal în istoria egipteană, explicabil doar prin exodul evreilor și cucerirea lui Iosua”¹⁵.

Urmărindu-l pe acest urmaș al Napoleonului egiptean, vom fi șocați de „vizionarismul” principiilor sale, dar mai ales de faptul că, spre deosebire de înaintașii săi, nu le-a implementat într-un mod tiranic. Sigur, a „resetat” Egiptul din temelii, dar nu a făcut „martiri” în tabăra adversă, ci pur și simplu a pus ordine în ceea ce era un talmeș-balmeș de superstiții și idolatrie. E imposibil de stabilit dacă Akhenaton a încercat să adopte religia iudaică per se sau doar s-a inspirat din ea, dacă discul solar venerat în imaginile religioase ale lui Aton era sau nu un simbol al Dumnezeului evreiesc, creat anume pentru supușii săi, care nu puteau fi convinși să se închine, din senin, unei divinități imateriale. Era cultul soarelui un cult păgân, care venera astrul în sine, sau soarele era o metaforă, singura pe care faraonul putea să le-o ofere egiptenilor? Este și mai greu de spus dacă el însuși a înțeles imaterialitatea lui Iahve.

Materialiștii zilelor noastre au lansat ideea că poate Akenaton n-a inițiat această „schismă” de dragul convingerilor religioase, ci din pur interes politic, dornic să se descotorosească de puterea uriașă a tagmei, nepermis de corupte, a preoților lui Amon. Dar dacă urechii noastre moderne îi sună bine o asemenea supoziție pragmatică, trebuie să ne dăm cu apă rece pe față și să ne dezmeticim din visarea veacului nostru secular. Acum trei mii de ani, statul era o instituție eminentă religioasă, iar frica de zei era singurul sentiment universal. Într-o lume în care monarhii nu făceau un pas fără să consulte oracolele, iar pacea și războiul unei națiuni întregi le stabilea, în cel mai bun caz, dansul stelelor și, în cel mai rău, nervurile de pe ficatul unui vițel, a ne imagina că un om ar fi putut să schimbe religia unui imperiu din rațiuni strict politice este SF. Societatea egipteană era atât de intens teocratică, în fiecare celulă a ei, încât apariția oricărui gând hulitor ar fi fost înăbușită din fașă (cu groază) de însuși cel care l-a născu-

¹⁵ Steven RUDD, *The Date and Pharaoh of the Exodus*, în *Bible.Ca*, noiembrie 2019 (Thutmose III was Pharaoh of the Exodus in 1446 BC).

cit. Acolo unde nu există alternative ideologice, este cu neputință de imaginat ca un individ (și încă unul foarte tânăr, cum era Akhenaton) să riște mânia zeului suprem (pe care nimeni, niciodată nu-l contestase în prezența sa), oricât ar fi el de rebel, afară doar dacă are parte de o profundă, răvășitoare revelație. Ce dovadă mai bună putem avea în sprijinul acestui fapt decât însăși singularitatea lui în istoria, aproape infinită, a Egiptului? Faptul că în trei mii de ani niciunui alt faraon nu i s-a mai năzărit să renunțe la nenumărarea zeilor în favoarea unui cult monoteist (deși problema clerului păgân corupt era ceva la fel de „etern” ca Egiptul însuși) nu face decât să ne confirme că era nevoie de credință, o credință nemai-pomenit de tare pentru a se produce schimbarea. Altminteri, Akhetaton nici nu va demonstra vreun mare talent politic și, în general, a fost un faraon cu capul mai mult în nori. Nicăieri nu prezintă pragmatismul feroce al cuiva care i-ar fi sfidat pe zei, numai ca să distrugă tagma preoțească. (Până și maniacul Henric al VIII-lea, o veșnicie mai târziu, va avea nevoie să se autoamăgească cu argumente religioase solide, ca să-și facă gustul de a o rupe cu Roma¹⁶.) La un astfel de plan machiavelic ne-am fi putut aștepta de la un Thutmose al III-lea sau un Ramses al II-lea, indivizi vicleni, practici, nebuni după putere și, totuși, în fața lui Amon și a preoților lui, acești sângeeroși monarhi s-au gudurat ca niște cățeluși. Cel mult, putem accepta că decizia lui Akhetaton e o chestiune amestecată, dar în niciun caz strict politică.

Pe el posteritatea păgână l-a declarat eretic și l-a șters cu sânge, dar fără prea mult cap – edificiile sale, alcătuite din talatați (blocuri de piatră de dimensiune mică, standardizată, inovate și folosite numai de Akhetaton), pe cât au fost de ușor de dărâmat atunci, cu atât mai la îndemână le-au fost arheologilor de azi să le reasambleze. Ca pe niște puzzle-uri, eliberându-le din închisoarea zidurilor de la Karnak, în care preoțimea egipteană învingătoare a avut maxima satisfacție de a le recicla, spre slava lui Amon. Iar soția lui, splendida Nefertiti, șade enigmatică la Muzeul Egiptean din Berlin – veritabilă Mona Lisă a Antichității.

Acestea au fost cele mai controversate trei personaje din istoria Egiptului și, deopotrivă, cele cărora egiptenii s-au chinuit cel mai tare să le piardă amintirea. Mania actuală, supranumită *cancel culture*, este, de fapt, veche de când lumea și e cunoscută în istorie printr-o sintagmă mai radicală și mai pompoasă, în limba de circulație a Antichității (mijlocii, să-i zicem): *damnatio memoriae*. Dar nu romanii au inventat conceptul și nici Platon

¹⁶ Deși motivele sale erau mai mult de natură personală (Papa nu-i acorda divorțul de prima soție), Henric al VIII-lea era, de asemenea, nemulțumit de lipsa de autonomie a Bisericii Angliei și atras de bogățiile pe care le putea obține desființând instituția monastică engleză. El se înconjoară de cărturari și clerici simpatizanți ai mișcării protestante, care îi aduc argumentația teologică necesară pentru a face pasul de a se desprinde de Biserica Catolică, fără muștrări de cuget.

care, în plin avânt al clasicismului grec (considerat astăzi atât de liberal), milita pentru cenzura absolută a unei literaturi care nu corespundea standardelor sale (și care nu era altceva decât beletristica în ansamblu, incomparabil mai morală față de opera celebrului filozof, ea însăși victimă a cenzurii în diverse medii din Occidentul contemporan – o, splendidă ironie a istoriei!) Ceea ce pentru Platon nu e decât o biată aspirație, enunțată cu năduf în *Republica*, era de mii de ani un „meșteșug” pe care egiptenii îl perfecționaseră până la virtuozitate. Ei nu făceau să dispară opere, nici măcar persoane, ci, am putea spune, epoci întregi, atunci când, cu o perfidă inocență de struț cu capul înfipt adânc în nisipurile Saharei, răzuiau siluetele și numele înaintașilor incomozi, închipuindu-și că pot să anuleze trecutul, dacă se prefac că nu există. Că de biata lor memorie depinde existența veșnică a sufletului care este suflarea lui Dumnezeu. Ironia splendidă a istoriei lovește iarăși, ca o ghiulea de tun: faraonii a căror amintire a fost combătută cu un zel delirant (tocmai de aceea) sunt cei care au devenit deliciul obsesiv al egiptologilor.

Iar Moise, ei bine, așa fictiv cum vor unii să-l facă, șters încă din atâtea cărți de istorie, pentru că amintirea lui este la fel de stânjenitoare în prezent ca acum trei mii de ani, este singurul dintre faraoni care le-a atins idealul. Fără să zidească piramide, să se îngroape cu comori sau să se mumifice măcar, acest bătrân găngav, al cărui mormânt stă nedescoperit până în ziua de azi, a devenit veșnic. Și nu doar veșnic, ci și înveșnicit, gravat cu fierul roșu în memoria omenirii.

La piramide ai sentimentul tulburător că ești un fir de nisip, trecut dintr-o jumătate de clepsidră în alta. Aici istoria și-a spart clepsidra, ergo deșertul. Nu e nimic special, de fapt, doar niște pietre, un soare impertinent, culcat pe-o rână, o tonă de praf – de atâtea milenii n-a mai făcut nimeni curățenie – și gustul, specific omenesc, al vremelniceii.

Piramidele erau cu mult înainte de Moise. Dar Moise va rămâne și după ce ele nu vor mai fi.